

136]. Одночасно Г. Сковорода закликав людину увійти в себе, пізнати свою суть, а не тінь, пізнати вічне в собі, не спочивати на лаврах досягнень, а безперервно працювати для того, щоб увінчати земне й часне – вічним нетлінним щастям. Згідно його внутрішнього переконання, людина може пізнати всесвітній розум тільки на шляху опанування Біблії як носія закону Божого, що є категорією вічності. Філософ висловлює глибокі думки про обмеженість історичного й людського пізнання, коли зазначає, що всі людські перекази, в тому числі й історичні, є лише «тінь», відображення закону Божого, тобто «Премудрості».

Мислитель також визначив основне філософське питання, пов'язане не лише відношенням Буття і Свідомості, але й з питанням походження людини, її сутності. Висловлюючи Богові щире вдячність за обдарування кожної людини ласками здібностей (талентів), Г. Сковорода орієнтував нас на філософію «серця», яке розглядалося джерелом добра, життя, істини і свободи. Філософ вів мову про «оригінальну» духовність, осяяну та нагороджену ласкою Творця, а не ту, яку людина набуває під час життя та навчання від «духовних подвижників, проповідників», історичних і культурологічних впливів, а також від філософів, мислителів та отців церкви. Це досить рельєфно вирізняло погляди Г. Сковороди від багатьох його сучасників.

При цьому він поцінував славні традиції предків, індивідуальний внесок у скарбницю суспільства, прославляв морально-етичні ідеали, висловлюючи зокрема похвалу «отцю вольності» Б. Хмельницькому: «Будь славен во век, о муже избранне // Вольности, отче, герою Богдане». Мислитель також приділяв увагу значенню історії як могутнього засобу формування духовності особи. В другій половині XVIII ст. посилено вивчалися різні аспекти політичної історії козащини, стали популярними дослідження статистики, географії, побуту України. Потужним осередком культурного життя в Україні залишалася Києво-Могилянська академія, де, поряд з іншими предметами, значну увагу приділяли світовій і вітчизняній історії. Серед її вихованців були такі історики, як Г. Граб'янка, М. Ханенко, П. Симоновський, Я. Маркович, М. Бантиш-Каменський, В. Рубан, П. Гулак-Артемовський та ін.

Так, наприкінці XVIII ст. Я. Маркович написав «Записки о Малороссии», які характеризуються як спроба написання повної наукової «громадянської історії» України. Її поява поставила українську історіографію на один рівень з європейською історичною наукою, з притаманними їй просвітницькими ідеалами науковості та стандартами історіографічної практики. Загалом українська історіографія XVIII ст. являла собою сплав національної культурної традиції, козацько-старшинського історіопісання із новітніми ідейними впливами Росії та Європи у сфері історії, філософії та природознавства [1, 186, 203]. Українським інтелектуалам другої половини XVIII ст. був відомий і світлодайний характер філософської думки Г. Сковороди, у творчості якого природно поєднувалися елементи академічної старокиївської вченості, барокового світогляду та новітні просвітницькі ідеї в алегорично-емблематичному зображенні.

Отже, науковий світогляд Г. Сковороди зробив помітний вплив на суспільну свідомість, на розвиток української історичної думки, оскільки він творив і навчав українців, був нерозривно зв'язаний з Україною та її історією, залишився взірцем служіння своєму народові. З іменем Г. Сковороди та його послідовників співвідноситься й етико-гуманістичний напрям української історико-філософської думки.

1. Колесник І.І. *Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.)*. – К., 2000.
2. Редько М. *Світогляд Г. Сковороди*. – К., 1967.
3. Ушаков Л. *Григорій Сковорода: Семінарії*. – Х., 2004.
4. Марченко М. *Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)*. – К., 1959.
5. Калакура Я.С. *Українська історіографія: Курс лекцій*. – К., 2004.
6. Дорошенко Д.І. *Історія України: в 2 т. – Т. 1.* – К., 1991.

Goculyak V.V. The development of the historical knowledge in the second half of the XVIII century and Hryhoriy Skovoroda. The state of historical knowledge in Ukraine in the second half of the XVIII century is analyzed in the article. The special attention is dedicated to the analysis of philosophical studies by H. Skovoroda.

Key words: historical knowledge, Ukrainian historical idea, Ukrainian historiography, H. Skovoroda

К. С. Мацелюх

ВОЛИНЬ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПЕТРА АБРАМОВИЧА

У статті проаналізовано наукові дослідження Волині у працях П. Абрамовича, здійснено класифікацію основних напрямів його дослідницької діяльності.

Ключові слова: П. Абрамович, наукові дослідження, Волинь, Волинський державний науково-дослідний музей

Петро Никандрович Абрамович – волинський краєзнавець, діалектолог, етнограф, педагог і громадський діяч першої половини XX ст. Народившись на Волині, він усе життя присвятив дослідженню рідного краю, його історії, культури та традицій. Під час огляду надбань радянської та сучасної історіографії, ми виявили відсутність ґрунтовних праць, що досліджували б науковий доробок вченого. У радянський період дослідження робіт краєзнавця було заборонене, оскільки сам автор був репресований, а сучасники аналізують наукову спадщину П. Абрамовича доволі поверхово. Одними з перших звернули увагу на його науковий доробок волинські історики та краєзнавці Л. Гарбузова [1], М. Костриця [2], С. Міщук [3], Є. Меламед [4] та І. Ярмошук [5]. Хоча це, як правило, побіжні згадки про дослідника та його рукописні праці, що зберігаються у фондах Держархіву Житомирської обл. Виходячи з цього, метою статті є вивчення наукового доробку П. Абрамовича.

Майбутній науковець народився на Волині, в сім'ї православного дяка-вчителя, здобув освіту в православних освітніх закладах, а згодом був направлений на навчання до Петербурзької духовної академії та Санкт-Петербурзького археологічного інституту. Закінчивши навчання, розпочав вчителювати, а 1907 р. отримав посаду викладача словесності Волинської духовної семінарії в Житомирі [6, 133]. Саме з цього часу П. Абрамович захопився дослідженням Волині та Житомира зокрема. Згодом краєзнавець написав: «Перебуваючи на Волині під впливом оточення, яке давило мене в безпосередні зв'язки з науковими установами Житомира і за порадами деяких співробітників ВУАН я почав велику роботу над історичним минулим Житомира, Житомирського староства. Це був осередок, у якому на протязі деякого часу, йшло досить напружене життя» [7, 5].

Протягом всього життя П. Абрамович досліджував Волинь, працюючи за різноманітними напрямками: літературознавство, діалектологія, етнографія, бібліографія, краєзнавство й історія. Навіть покинувши рідний край, у 1930 р., через переслідування національно-свідомої інтелігенції, він продовжив роботу над аналізом історичного минулого Волині.

П. Абрамович виявив зацікавленість до літературознавчих досліджень, навчаючись на словесному відділі Петербурзької духовної академії. Ще студентом проаналізував мову рукописів богословських праць Л. Толстого [8, 80]. У Житомирі захопився дослідженням особистості Т. Шевченка, надрукувавши 1914 р. статтю в журналі «Известия Волынского губернского земства» під назвою: «Т. Г. Шевченко (по поводу 100-летия со дня рождения поэта)» [9, 4–9], а згодом і в «Сумському віснику», на тему: «Шевченко і Європа» [10, 3–4]. Аналізуючи постать Кобзаря, П. Абрамович одним з перших звернув увагу на його зв'язки із зарубіжжям, прагненням відвідати «чужоземщину». Окремо П. Абрамович зосередив увагу на зацікавленні Т. Шевченком іноземною літературою, зокрема творами Гомера, В. Шекспіра, І. Гете, Ф. Шіллера, Дж. Байрона, художніми творами Ф. Санціо, Х. Рембрандта, Таньєра Молодшого, музичними композиціями Л. Бетховена, В. Моцарта, М. Вебера, Ф. Шубера, Ф. Ліста та ін. Особливість праці П. Абрамовича полягає в тому, що вона висвітлює також ставлення зарубіжних письменників XIX ст. до постаті Т. Шевченка [10, 3–4]. Слід відзначити, що волинський краєзнавець захоплювався національною позицією Кобзаря та його боротьбою, називаючи митця одночасно «мучеником» та «генієм».

Працюючи в бібліотеці Волинського державного науково-дослідного музею, П. Абрамович зацікавився творчістю польського письменника К. Гейнча, який жив на Волині та писав українською мовою. Цей інтерес, невдовзі, вилився у працю «Ще про Гейнча (Гінча): Бібліо- та біографічні нотатки», у співавторстві з В. Гнатюком [11]. Результати дослідження були опубліковані у збірнику «За сто літ» – періодичному виданні Комісії новітньої історії України ВУАН, під редакцією М. Грушевський [12, 240]. Матеріал, висвітлений П. Абрамовичем, мав літературно-бібліографічний характер. Волинський дослідник описав друковане видання маловідомого твору К. Гейнча – «Повернення запорожців з Трапезунду», проаналізував мову твору та подав бібліографію ранніх комедій письменника [11, 99–101]. Краєзнавець і надалі не припиняв досліджень літературного характеру, зосереджуючись на таких темах, як «Достоевський на Волині», «До тексту літопису Грabanьки», «До історії української інтермедії» [7, 4] та інших, хоч опублікувати ці матеріали, ймовірно, не вдалося.

Вступивши до лав дійсних членів Товариства дослідників Волині 1909 р., П. Абрамович, під впливом місцевого етнографа, академіка В. Кравченка захопився етнографічними дослідженнями. Першою ластівкою в цьому напрямі стала праця «Етнографічні записи (Західна Волинь. – с. Мізов і околиці. – 1912–1913 рр., ч. 1–а)», опублікована в Записках Волинського інституту народної освіти 1927 р. [13]. У ній він подав короткий опис топонімії місцевості та зосередив увагу на її діалектичних особливостях [13, 49]. Будучи за фахом філологом, П. Абрамович значну увагу приділяв фіксуванню автентичних особливостей діалектики, яка в цьому випадку була для нього ще й рідною. Також краєзнавець виклав етнічний і соціальний склад населених пунктів, наголошуючи, що село переважно українське, за винятком трьох єврейських хат та однієї польської. Крім цього, автор подав такі етнографічні відомості, як жіночий, чоловічий та дитячий одяг, народний календар та ряд традиційних обрядів. Серед них коляду, щедрівку, веснянки, Івана Купала, обжинки, Христини та весілля. Найбільш повно розкрито обряд весілля, розпочинаючи від заручин [13, 49–80].

Окрім рідного села та Західної Волині (Ковельщини), П. Абрамович збирав етнографічні матеріали на

сході Волинського Полісся (Овруччина) [7, 4], але відомості щодо їх публікації відсутні. Частина зібраного матеріалу увійшла до фондів етнографічної секції Волинського державного науково-дослідного музею [14, 243].

Особливу увагу сучасних науковців привертають бібліографічні розвідки П. Абрамовича. Будучи завідувачем бібліотеки Інституту народної освіти в Житомирі, а згодом ініціатором створення в Житомирі наукової бібліотеки, він займався дослідженнями фондів цих бібліотек. Першочергову увагу науковця привернули стародруки, що зберігалися у Волинському державному науково-дослідному музеї. Вчений здійснив опис, цільовий відбір, систематизацію та каталогізацію наявних в музеї інкунабул. За передачі 169 з них 1928 р. до Всенародної бібліотеки України (Київ), а 1930 р. – до Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, було зазначено, що майже на всі інкунабули житомирського фонду були складені алфавітні карткові каталоги [15, 13]. Під час роботи над описом інкунабул, П. Абрамович тісно співпрацював із завідувачем Кабінетом інкунабул при Бібліотеці АН СРСР А. Малєйном [16, 131]. 1928 р. П. Абрамович опублікував частину своїх матеріалів у 5 томі «Зведеного каталогу інкунабул» [7, 4] («Gesamtkatalog der Wiegendrucke» (GW) – видання, що ініціювала Державна бібліотека в Берліні) [15, 8].

Слід відзначити, що під час дослідження історичного минулого Житомира, П. Абрамович створив ретроспективний, хронологічний і бібліографічний покажчик історичних та краєзнавчих робіт зазначеної проблематики. Він зберігається в рукописному вигляді у фондах Держархіву Житомирської обл. під назвою «Библиография Житомира» [17]. У ньому описані роботи, опубліковані протягом 1749–1937 рр. (близько 813 найменувань). Найповніше тут представлена література XIX ст. Дослідник подав, окрім повних назв творів, їхній опис, подекуди відомості про автора, аналіз сучасників. Серед зазначених видань: Волинские записи «Сочиненья въ Житомире» С. Руслова 1809 р., «После поездки на Волинь» Ф. Нестора 1862 р., «Опыт исследования Житомирской группы курганов» С. Гамченка 1887 р., «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» Н. Теодоровича 1888 р., «Ожнорусские господарские замки в половине XVII века. Историко-статистический очерк» М. Грушевского 1890 р., «Археологическая карта Волынской губернии» В. Антоновича 1900 р. тощо [17, 14–109]. Найширше представлені краєзнавчі та історичні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях різного періоду: «Gazeta Warszawska», «Киевлянин», «Волинь», «Киевская старина», «Волинские губернские ведомости», «Tygodnik kresowy», «Молот», «Радянська Волинь», «Известия», «Літопис революції» та ін. [17, 26–160]. «Библиография Житомира» П. Абрамовича – це узагальнений, хронологічно систематизований бібліографічний покажчик літератури від середини XVIII – до першої третини XX ст. з історії м. Житомира та Волині.

З метою вдосконалення навиків цільового відбору, опису та систематизації друкованої історичної продукції, П. Абрамович у травні–червні 1929 р. відвідав Другий з'їзд польських бібліотекарів та четвертий з'їзд польських бібліофілів у Познані, надрукувавши згодом у Журналі бібліотекознавства та бібліографії звітну статтю про ці заходи [18]. Окрім плану роботи конференції та короткого змісту доповідей учасників, П. Абрамович обґрунтував власне ставлення до нововведень, запропонованих на з'їзді.

Завдяки його бібліотечній та бібліографічній роботі, ми можемо сьогодні відновити історичне минуле, склад та характер роботи двох найбільших бібліотек

Житомира – Інституту народної освіти та міської наукової бібліотеки, що виникла на основі книгозбірні Волинського державного науково-дослідного музею. Відтак, ми можемо зробити висновок, що дослідження П. Абрамовича у сфері бібліографії мали високий науковий і соціальний зміст.

Попри відсутність конкретних досліджень рукописної спадщини П. Абрамовича, ми вважаємо її найбільш цінною з усього наукового доробку вченого. В Держархіві Житомирської обл. зберігається 4 справи з історії м. Житомира від найдавніших часів до 1920 р. Це рукописні роботи краєзнавчого характеру, загальною кількістю 1242 аркуші [19]. Для дослідження історії міста краєзнавець залучив широке коло історичних джерел: «Я використав величезну кількість рукописного матеріалу і майже всю [доступну] мені друковану літературу. Кілька років напруженої праці дали мені можливість простежити це життя, починаючи від надання Житомирові магдебурзької і кінчаючи подіями жовтня та громадянської війни» [7, 5].

Він розпочав дослідження Волині роботами «Минуле міста Житомира. З найдавніших часів до кінця 16-го ст.» [19, 381] та «Житомирський замок (історичний нарис)» [19, 384]. Ймовірно, П. Абрамович готував до друку ці праці, але в процесі створення фонду науковця, вони були між собою змішані. Архівісти розмістили матеріал в хронологічній послідовності, тому окремо виділити чітко дві роботи ми не можемо. М. Костриця та І. Ярмошик, вважають, що це єдина робота під назвою «Минуле міста Житомира...», з чим до певної міри можна погодитись [2, 121; 5]. Спочатку в ній аналізується етимологія назви Житомир, подані можливі причини її виникнення, перші літописні згадки. Згодом автор переходить до проблеми датування виникнення міста, описує історію створення замку, на основі археологічних розкопок, зосереджує увагу на середньовічній історії міста [19, 381].

Історія міста XVII ст. у роботах науковця відсутня. Проте, збереглася, вже майже підготовлена до друку, робота під назвою «Місто Житомир в останній чверті 18-го століття. Доби комісії Boni Ordinis (1778–1793)» [20]. У ній П. Абрамович аналізує передумови та причини створення в м. Житомирі «Комісії доброго порядку», порівнюючи цей процес з іншими містами Речі Посполитої, висвітлює характер її діяльності та ставлення до неї обивателів. Окрім цього, автор подає інвентарний список палаців Житомира на 1781 р. та ряд карт і зображень, що підкреслюють тематику роботи. Сам автор зазначив, що ця робота є майже завершеною [7, 5], а один із розділів відправлено на рецензію академіку Інституту мовознавства АН УРСР Л. Булаховському [1, 222].

У хронологічній послідовності наступною працею з історії Волині і Житомира є твір «Киевские воеводы» [7], де описано діяльність київського воеводи Ю. Стемпковського та воевод з роду Потоцьких і Прот Потоцьких. Хронологічно дослідження охоплює кінець XVIII – початок XIX ст. Автор розкрив історію соціального походження воевод, дав характеристику їх діяльності та описав шляхетський побут Волині зазначеного періоду. Праця має незавершений характер, оскільки науковець не встиг впорядкувати її зміст та виділити окремі підрозділи, хоча відсутність чіткої структури не зменшує актуальності та цінності цієї роботи, оскільки основною дослідження став значний масив джерел.

Праця «Матеріали до історії Жовтневої революції в Житомирі (1917–...)» [21] є останнім дослідженням П. Абрамовича. Вона теж не завершена повною мірою, оскільки науковець висвітлив основний матеріал, вико-

ристовуючи періодику 1917–1920 рр., спогади та документи очевидців, причому без застосування марксистсько-ленінської ідеології. У ній він проаналізував національні українські, польські та більшовицькі позиції щодо війни та революції в однаковому співвідношенні, що не відповідало реаліям того часу. П. Абрамович розумів, що публікація такої студії буде неможливою та, ймовірно, планував її переробити. На це вказують, збережені у справі, номери газети «Известия» з «Планом Издания "Истории Гражданской войны"» [40, 55–60]. Втім, праця лишилася у первісному вигляді, тому є досить актуальною для сучасних досліджень періоду Української революції 1917–1921 рр.

Отже, проаналізувавши науковий доробок П. Абрамовича, ми з'ясували основні напрями його досліджень: літературознавчий, діалектологічний, етнографічний, бібліографічний та краєзнавчий. Перші дослідження були суто літературознавчими, але з часом він зацікавився історією рідного краю. Об'єктом досліджень вченого стала історія Волині, чому він присвятив усе життя. Любов до книжок та літератури привели його до бібліографічної роботи. Опис та систематизація інкунабул, збережених у Волинському державному науково-дослідному музеї, є однією з найбільших заслуг ученого. Специфікою робіт науковця є об'ємні діалектичні ремарки, створені з метою пояснення або ж уточнення певних понять, насичення робіт історичними картами, ілюстраціями, біографічними та топонімічними довідками. Основна маса краєзнавчих робіт П. Абрамовича досі не опублікована та недоступна для широкого загалу. Тому нашим завданням може бути публікація частини цих студій і популяризація робіт волинського вченого.

1. Гарбузова Л.Г. Петро Никандрович Абрамович – дослідник народної культури краю, історіограф міста Житомира // *Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє: Наук. зб. / За ред. П. Сауха та ін. – Т. 1. – Житомир, 2007.*
2. Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир, 2001.
3. Міщук С.М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах національної бібліотеки України ім. В. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження. – К, 2007.
4. Меламед Е. К истории поселения евреев в Житомире (По вновь найденным архивным материалам) // *Материалы Восьмой Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2001. – Ч. 1.*
5. Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX століть. – Житомир, 2006.
6. Романчук К. Життєвий шлях Петра Абрамовича // *Волинські історичні записки: Зб. наук. пр. – Житомир, 2011. – Т. 6.*
7. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 4.
8. Держархів Житомирської обл., ф. Р-98, оп. 1, спр. 13.
9. Абрамович П. Т. Г. Шевченко (по поводу 100-летия со дня рождения поэта) // *Известия Волинского губернского земства. – 1914. – 25 февраля.*
10. Абрамович П. Шевченко та Європа // *Сумський вісник. – 1942. – 11 березня.*
11. Абрамович П., Гнатюк В. Ще про Гейнча (Гінча): Бібліотна біографічна нотатка // *За сто літ. – К., 1928. – Кн. 2.*
12. Панькова С., Шевчук Г. «За сто літ»: Показчик змісту // *Український археографічний щорічник. – К., 2006. – Вип. 10/11.*
13. Абрамович П. Етнографічні записи (Західна Волинь, с. Мізов і околиці, 1912–1913 рр., ч. 1-а) // *Записки Волинського інституту народної освіти. – 1927. – 8 березня.*
14. Гарбузова Л.Г. Писанки Волинської губернії кінця XIX – початку XX ст. // *Житомир в історії Волині і України: Тези Всеукр. наук. краєзн. конф. – Житомир, 1994.*
15. Зданевич Б. Каталог інкунабул. – К., 1974.

16. Держархів служби безпеки у Сумській обл., ф. П-13448, спр. 1971.
17. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 2.
18. Абрамович П. Другий з'їзд польських бібліотекарів і четвертий польських бібліофілів у Познані // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – К., 1930. – № 4.
19. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 1, 3–5.
20. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 3.
21. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, спр. 5.

Matseliukh K.S. Volyn in the research of Petro Abramovych. In the article is analyzed the research of Volyn in the works of P. Abramovych, is made the classification of the main directions of his research.
Key words: P.N. Abramovych, research, Volyn, Volyn State Research Museum

С. М. Ховрич

НАУКОВІ ВІДРЯДЖЕННЯ ОСВІТЯН ЗА КОРДОН ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ (друга половина XIX – початок XX ст.)

На основі критичного аналізу джерел, висвітлено окремі аспекти наукових відряджень за кордон вітчизняних вчених у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: освіта, університет, інститут, наука, науковець, відрядження, Україна

Історія становлення і розвитку системи наукових відряджень потребує особливої уваги та вивчення. Адже досягнення минувшини можуть бути творчо використані за сучасних умов реформування системи освіти та науки в Україні. Певний внесок у висвітлення історії наукових відряджень здійснили С. Родженко, В. Лейкіна-Свірска, Є. Степанович, Г. Любіна, В. Онопрієнко, С. Ховрич та ін. Однак означена проблема дотепер залишається мало дослідженою, що вимагає зусиль відповідних фахівців для її подальшого студіювання. Мета цієї статті – на основі критичного аналізу доступних джерел, проаналізувати окремі аспекти наукових відряджень за кордон вітчизняних вчених у другій половині XIX – на початку XX ст.

Як відомо, у деяких сферах науки українські вчені випереджали дослідників Заходу. Хоча в ряді питань вітчизняні науковці обмежилися творчим засвоєнням зарубіжних надбань. Взаємовплив різних наукових систем, безумовно, мав плідні результати. Звідси, українська освіта та наука, поступово долаючи труднощі, інтегрувалися у міжнародну систему. На початку XXI ст. цей досвід минувшини набув особливого значення для України. На жаль, українські вчені не змогли у XIX – на початку XX ст. піднятися до рівня провідників науково-технічного прогресу людства. Однак це була не їхня вина, що склалася ситуація, коли колоніальний статус українських земель гальмував усі сфери суспільного та культурного життя країни. Тим більше на той момент інтелігенція ще не усвідомлювала до кінця власну індивідуальність [1].

Слід зауважити, що саме наукові відрядження відіграли важливу роль у встановленні надійних і тривалих зв'язків українських учених з авторитетними науковими школами. Адже «наукові відрядження у другій половині XIX – на початку XX ст. були важливою формою обопільного спілкування між представниками різних країн. Це була пряма, безпосередня, корисна для обох сторін форма спілкування і передачі цікавих наукових новин» [2, 45]. З цього приводу, цілком слушно констатує російський дослідник Р. Ельмуратов: «Відрядження за кордон з науковою метою були важливою

складовою у розвитку російської науки XIX – початку XX ст.» [3]. Безсумнівно, сказане стосується й української науки, оскільки Наддніпрянська Україна на той час входила до складу Росії. Звісно, провідні університети та інститути Російської імперії виборювали більшу квоту наукових відряджень для власних співробітників. Стосовно українських вишів, доречно згадати Харківський, Київський університети та деякі технічні інститути.

Назвемо конкретні приклади. З 10 травня до 20 серпня 1898 р. відправлено за кордон, з науковою метою екстраординарного професора кафедри гігієни університету св. Володимира В. Орлова [4]. Для вдосконалення професійних навиків рекомендовано відправити до Західної Європи з 15 травня 1898 – до 15 травня 1899 рр. прозектора при кафедрі патологічної анатомії В. Недельського. Керівництво фізико-математичного факультету Київського університету зацікавив зокрема проект програми закордонних досліджень очільника вітчизняної школи цитології та ембріології рослин, ботаніка С. Навашина. До речі, 1899 р. його запросили читати в Київському політехнічному інституті курс морфології та систематики рослин [5, 34–35].

За кошти Російської академії наук, ординарний професор кафедри ботаніки С. Навашин збирався провести дослідницьку роботу в ботанічному саду о. Ява, періоду тропічної вегетації. Хронологічні рамки подорожі охоплювали період з 1 жовтня 1898 – до 1 липня 1899 рр. Академія високо оцінила задум українського вченого, погодившись, щонайголовніше, профінансувати його майже річне відрядження. Звісно, спостерігалися тенденційність й вибірковість у фінансовому забезпеченні, визначених владою, наукових тем. Натомість, зважаючи на сучасний стан науки, імперська політика у цій сфері з усіма її недоліками – повчальний приклад, котрий нинішнім можновладцям не варто ігнорувати.

На стажування за кордон відправлялися і медики, що також підвищувало їхній фаховий рівень. Наприклад, закордонне відрядження з науковою метою одержали: відомий лікар, ординарний професор кафедри терапевтичної госпітальної клініки К. Трітшель, заслужений професор кафедри та її завідувач фармакології К. Гейбель, ординарні професори: кафедри лікувальної діагностики, всесвітньовідомий вчений Ф. Леш, кафедри нервових і душевних хвороб, визначний психолог у галузі дитячої психології І. Сікорський, кафедри анатомії, знаний фахівець М. Тихомиров, кафедри загальної патології, засновник київської школи патологів В. Подвисоцький, екстраординарний професор кафедри часткової патології та терапії, один із засновників київської терапевтичної школи В. Образцов та ін.

Не можна не згадати представників інших спеціальностей, котрі відправлялися за кордон, а саме: ординарні професори кафедри прикладної математики, майбутній ректор Одеського політехнічного інституту Г. Суслов, кафедри фізики, майбутній ректор КПІ та Кубанського університету І. Де-Метц, кафедри чистої математики, член ряду іноземних математичних товариств П. Покровський, кафедри мінералогії і геології, знаний вчений П. Венюков. До цього додамо список менш відомих дослідників, які отримали дозвіл на відрядження: позаштатний асистент при кафедрі гігієни (одна з перших університетських гігієнічних кафедр у Європі [6, 118]) Л. Дубицький (1 червня – 15 серпня 1898 р.), на літній канікулярний час – ординарний професор кафедри терапевтичної факультетської клініки В. Чирков, доктор медицини О. Ліндстрем [7, 8–17 зв., 23–24, 37–45]. У Бреславі та у деяких містах Німеччини з тією ж метою вирішив побувати позаштатний ординатор, лікар О. Гаусман [8, 66–70].